

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXLIV.**

HUNGARIA
SZEGED
2019

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ RICHÁRD

Szerkesztőbizottság:

ALMÁSI TIBOR, DEÁK ÁGNES, PAPP SÁNDOR, TOMKA BÉLA,
SZÉKELY MELINDA, VARGA BEÁTA, ZIMONYI ISTVÁN

Az SZTE BTK Történeti Intézete kiadványa

A kötetet gondozta:
Történeti Segédtudományok Tanszék

Redegerunt:
TIBOR ALMÁSI
FERENC PITI

Szerkesztette:
ALMÁSI TIBOR
PITI FERENC

Technikai szerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

HU ISSN 0324-6965 (Nyomtatott)
HU ISSN 2676-9832 (Online)

Felelős kiadó:
Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történeti Intézet
A kiadó székhelye:
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Felelős kiadó személy:
Szántó Richárd

BARA PÉTER

Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája

A tanulmány célja egy bizonyos Cerbanus életrajzának rekonstruálása, aki 1131 és 1150 között bizánci görög műveket fordított latinra a Magyar Királyságban. A cikk szerzője azon szakirodalmi álláspont mellett érvel, hogy a velencei Cerbanus Cerbano és a pannonhalmi Dávid apátot Maximos-fordításával megajándékozó Cerbanus feltehetően ugyanaz a személy.

Kulcsszavak: Cerbanus, Dávid, Pannonhalma, Pásztó, Maximos Confessor-fordítás, *A szeretetről, archimandrita*, Velence, chiosi Isidóros ereklyéje, szentkultusz, *translatio*

Keywords: Cerbanus, David, Pannonhalma, Pásztó, Maximos Confessor-translation, *Peri agapés*, *archimandrita*, Venice, relics of Isidóros of Chios, cult of saints, theft of relics

A 12. század közepén Dávid, a pannonhalmi bencés kolostor apátja levelet kapott.¹ A levél egy bizonyos Cerbanustól származott, aki a levélhez egy hosszabb szöveget is csatolt, nevezetesen egy bizánci görög munka latin fordítását. A levélből több dologról is tudomást szerzünk. Cerbanus Pásztóra ment Dávid apát előzetes engedélyével. Ott rátalált Hitvalló Maximos, a 6–7. század fordulóján élt bizánci szerzetes és filozófus több művére, amelyek közül, állítása szerint, többet is lefordított. Ezek közül a kéziratban a levelet követően a „*Szeretetről*” (*Peri agapés*) című értekezés maradt ránk. Hitvalló Maximos műveinek utóéletéről ismeretes, hogy a 12. század fordulóján a bizánci császári udvarban ezeket olvasták vacsorák közben.² Cerbanus tehát korának (legalábbis az ortodox szférában) egyik bestsel-

¹ A levél latin szövege: CERBANUS CERBANO: *Translatio Latina S. Maximi Confessoris De caritate ad Elpidium I. I-IV*. Ed. TEREBOSSY A. (Magyar–görög tanulmányok 25.) Budapest, 1944. (továbbiakban: *Translatio Maximi*) 8. A latin szöveg nem különbözik készülő kritikai kiadásom vonatkozó részétől. – A teljes szöveg magyar fordítása: MAKKAI L.–MEZEY L.: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI–XIV. század*. Budapest, 1960. 307–308. A tanulmányban szereplő részletek saját fordításaim.

² ANNA KOMNENE: *Alexias*. Eds. A. KAMBYLIS–D. REINCH. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 40/1) Berlin–Boston, 2001. 5.9.3., p. 60. Az I. Alexios-kori konstantinápolyi irodalmi ízlés legjobb áttekintése: M. MULLETT: *Theophylact of Ochrid: Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*. (Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs 2.) London, 1997. 69–79., különösen 70., mely a patrisztikus tekintélyek előtérbe kerülését erősíti meg. Maximos Confessor koráról, műveiről és utóéletéről a legfrissebb áttekintés: *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*. Eds. P. ALLEN–B. NEIL. Oxford, 2015. Maximos műveinek latin fordításairól ld. E. DEKKERS: *Maxime le Confesseur dans la tradition latine*. In: *After Chalcedon. Studies in Theology and Church History Offered to Prof. Albert van Roey to his Seventieth Birthday*. Eds. C. LAGA et alii. Leuven, 1985. 83–99.

lérét adta Dávid és a pannonhalmi szerzetesközösség kezébe. Ki volt ez a Cerbanus, aki olyan szinten állt a bizánci görög nyelv tekintetében, hogy fordításra adja a fejét? Bár Zalán Menyhért már 1926-ban felvetette, hogy Cerbanus Velencéből származott,³ Szigeti Remig és Terebessy Andor még egy görög rítust követő szerzetesnek tartották.⁴ Míg Boronkai Iván nem foglalt állást a származás kérdésében,⁵ Kapitánffy István volt az, aki újra felvetette Cerbanus velencei eredetét.⁶

Ahogy az a következő oldalak tanúsítják, Cerbanus Cerbano életrajzát művei, illetve a velencei Szent Márk-székesegyház falmozaikjai segítségével rekonstruálhatjuk. A művet tekintve Cerbanus Cerbano neve alatt egy hagiográfiai mű,⁷ a Dávid apátnak ajánlott Maximos-fordítás⁸ és minden valószínűség szerint egy szintén a Magyar Királyságban keletkezett Ióannés Damascenus-fordítás is fennmaradt.⁹ Míg a hagiográfiai munka és a Damascenus-interpretáció esetében a szövegahagyományt a maga teljességében felhasználó diplomatikai, illetve kritikai kiadásokkal van dolgunk, Cerbanus Maximos-fordítása esetében új kritikai kiadásra van szükség. Boronkai Iván ugyanis rámutatott, hogy a Terebessy Andor által használt kéziratok mellett egy jobb szövegahagyomány is rendelkezésünkre áll, és így feltehetően Cerbanus pontosabban ültetette át Hitvalló Maximos művét, mint Terebessy azt feltételezte.¹⁰

Kutatásaim során megállapítottam, hogy a Boronkai által megtalált kéziratok mellett csak a 12. századból három másik kézirat mutatja a pontosabbnak tekinthető kézirati ha-

³ ZALÁN M.: Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kéziratáraiban. *Pannonhalmi Szemle* 1 (1926) 46–62., 52.

⁴ CERBANUS CERBANO: *Translatio Latina Ioannis Damasceni De orthodoxa fide* L. 3. c. 1–8. Ed. SZIGETI R. (Magyar–görög tanulmányok 13.) Budapest, 1940. 34.; *Translatio Maximi* 2.

⁵ I. BORONKAI: Die Maximus-Übersetzung des Cerbanus (Lehren aus einer Münchener Handschrift). *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1976) 307–336., 307.

⁶ KAPITÁNYFFY I.: Cerbanus és Maximus-fordítása. In: Uó: *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban*. Budapest, 2002. 170–194., 172., 192. A Cerbanusszal kapcsolatos irodalom áttekintése: P. MARCO: Cerbani, Cerbano. In: *Dizionario biografico degli italiani*. Roma, 1979. v. 23. s.v. [http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbano-cerbani_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbano-cerbani_(Dizionario-Biografico)/) (letöltés: 2019. augusztus 19.); *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ GY. Budapest, 1994. (továbbiakban: KMTL) 137. s.v. Cerbanus. A fenti két kézikönyvet kiegészítendő: C. M. BRAND.: An Imperial Translator at the Comnenian Court. *Byzantinoslavica* 59 (1998) 217–221.; A. R. SUAREZ: From Greek into Latin: Western Scholars and Translators in Constantinople during the Reign of John II. In: *John II Komnenos, Emperor of Byzantium*. Eds. A. BUCOSSI–A. R. SUAREZ. (King’s College Publications 17.) London, 2016. 91–110., 94–97.

⁷ CERBANUS CERBANO: *Translatio mirifici martyris Isidori a Chio insula in civitatem Venetam*. Ed. P. RIAN. (Recueil des historiens des croisades, historiens occidentaux 5.) Paris, 1886–1895. (repr. 1967.) (továbbiakban: *Translatio Isidori*) 321–334.

⁸ TEREBOSSY kiadása: *Translatio Maximi*.

⁹ Az újabb kiadás: SAINT JOHN DAMASCENE: *De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus*. Ed. E. M. BUYTAERT. New York, 1955. 387–404.

¹⁰ BORONKAI, i.m.; TEREBOSSY véleménye szerint Cerbanus Maximos-fordítása alapvetően pontatlan (*Translatio Maximi* 69–79.), míg Boronkai szerint Terebessy egyszerűen egy pontatlanabb szövegahagyomány tanúval dolgozott.

gyomány jegyeit.¹¹ Ahogyan azt Zalán és Kapitánffy hangsúlyozták, a velencei és a Magyar Királyságban működő Cerbanus azonosításának egyik alapja a fennmaradt szövegek grammatikai és stilisztikai összevetése.¹² Mivel Maximus a „*Szeretetről*” című művének jobb latin szövege még nem áll rendelkezésünkre, jelen tanulmány a stilisztikai összevetés eredményeiről értelemszerűen nem szólhat. Viszont a Maximus-fordításból levonható biográfiai következtetések megtétele – a szerző iskolázottságára és így tanulmányainak esetleges helyére vonatkozó adatok kivételével – a Dávidnak intézett levél alapján elvégezhető. Eddigi szövegkritikai munkám alapján pedig a jobb szöveg hagyomány Terebessy Andor nyelvtani és tartalmi javításait erősíti meg a Cerbanus által Dávidnak intézett levélre vonatkozóan és újabb tartalmi különbségre nem derül fény. Emiatt jelen tanulmány célja Cerbanus Cerbano életútjának rekonstruálása művészettörténeti és írásos források segítségével, azzal a kitételrel, hogy a jelen adatok megerősítésre kerülhetnek a későbbi pontosabb szöveg stilisztikai-nyelvtani elemzésének fényében. Jelen vizsgálódás alapján valószínűnek tartom, hogy a „két” Cerbanus valójában egy és ugyanaz a személy. A következőkben először Cerbanus feltehető velencei eredetét tárgyalom, majd a Magyar Királyságban való tartózkodásának részleteit elemzem.

1. Cerbanus Cerbano és Velence

1.1 Származás és család

Mint láttuk, a pannonthalmi bencés Zalán Menyhért volt az első, aki felvetette, hogy Maximus fordítója egy velencei pappal lehet azonos.¹³ Mit tudunk erről a velencei Cerbanusról? Cerbanus egy olyan családból származott, amelyről azt tartották, hogy a velencei lagúnákat először benépesítő hullámmal érkezett a vidékre. A 11. század végi krónikakompilátum, a *Chronicum Altinate* megerősíti ezt a nézetet és a Ravenna melletti Cerviát, illetve a Piave melletti Equiliót jelöli meg a család származási helyéül.¹⁴ Cerbanus egyik rokona, egy bizonyos Dominicus 1073 és 1084 között a Velencéhez közel fekvő Grado pátriárkája volt, aminek révén a legmagasabb egyházi tisztségig jutott, mely a tágabb régióban betölthető volt.¹⁵ Egy másik családtag neve egy 1090-es adománylevélben bukkan fel: a dokumentumot a dózsával és a velencei elit más tagjaival együtt Petrus Cerbano is aláírta.¹⁶

Túllépve a családi kereteken, Cerbanus Cerbano életéről két forrásból tájékozódhatunk. Az első a már említett hagiográfiai munka, mely Cerbanus tollából származik,¹⁷ a másik

¹¹ A linzi (*cod. Linciensis Bibliothecae Studiorum 238.*), a Troyes-i (*cod. Trecanus 1234.*) és a klostereuburgi (*cod. 1037.*) kéziratok. Köszönöm Bácsy Dánielnek, hogy felhívta figyelmemet az utóbbira. A későbbi szöveg hagyomány még vizsgálatom tárgyát képezi.

¹² ZALÁN, i.m. 52–53.; KAPITÁNYFY, i.m. 194.

¹³ ZALÁN, i.m. 53.

¹⁴ *Chronicon Venetum quod vulgo dicitur Altinate*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. 14. cap. VI. p. 30. l. 5.

https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000891_00043.html?sortIndex=010%3A050%3A0014%3A010%3A00%3A00&sort=score&order=desc&context=cerbani&divisionTitle_str=&hl=false&fulltext=cerbani (letöltés: 2019. augusztus 19.): *Cerbani de Cerbia venerunt*. Az Equiliót alátámasztó változat uo. p. 35. l. 20–22.

¹⁵ MARCO, i.m.

¹⁶ G. TAFEL–G. M. THOMAS: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*. (Fontes rerum Austriacarum 2. Abteilung. Diplomata et acta 14.) Wien, 1964.² 59.

¹⁷ *Translatio Isidori*.

pedig egy 14. századi falmozaik-ciklus, mely a velencei Szent Márk-székesegyház Isidóros-kápolnijában található.¹⁸ A két forrás összefügg egymással, ugyanis mindkettő a chiosi mártír Isidóros ereklyéinek velenceiek általi eltulajdonításának és Itáliába való átszállításának (*translatio*) részleteit tárja elénk. Hogy jobban megérthessük ennek a „szent lopásnak” a történetét, néhány részletre ki kell térnünk Velence történetével kapcsolatban.

1.2 Velence, főpapok és ereklyekultusz a 11–12. század fordulóján

A *Serenissimának* nevezett várost a 11. század végén fejlődés jellemezte.¹⁹ Ennek egyik aspektusa az volt, hogy Velence növekvő politikai és gazdasági erejét a reprezentáció terén is kifejezésre juttatta. Ehhez egyik fő modelljéül Konstantinápoly, illetve a Bizánci Birodalom szolgált. Míg papírforma szerint Velence a bizánci császár alattvalója volt, a dőzse pedig a 11. század végén a *protoproedros*, majd az örökös *protosebastos* címet viselte, a valóságban ez a függő viszony a 11. század végén inkább egyenrangúnak volt nevezhető. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Bizánc nem rendelkezett tengeri haderővel és a Dél-Itáliából az Adrián keresztül érkező normann támadókkal szemben I. Alexios császár (1081–1118) legfőbb szövetségese éppen Velence volt. A császár cserébe kiváltságokat adott a város kereskedőinek, akiknek semmilyen vámot nem kellett fizetni a birodalmon belül.²⁰ Ezt a kiváltságot I. Alexios fia, II. Ióánnés (1118–1140) csak vonakodva erősítette meg 1126-ban. Míg Alexios uralma alatt, tehát 1118-ig a két állam kapcsolata inkább baráti volt, II. Ióánnés alatt fagyossá vált ez a viszony.

Velence a 11. század végétől egyfajta új Bizáncként igyekezett bemutatni magát.²¹ Ennek a reprezentációnak fontos eleme volt a vallásosság területén a szentek kultuszának erősítése és a kultusz részét képező ereklyék gyűjtése.²² Konstantinápolyban több ezerre rúgott a császári palotában, illetve a különböző egyházi intézményekben őrzött ereklyék

¹⁸ E. DE FRANCESCHI: I mosaici della cappella di Sant’Isidoro nella basilica di San Marco a Venezia. *Arte Veneta* 60 (2003) 6–29. Külön köszönet illeti De Franceschi professzort, mivel a kápolnáról készített rajzait megosztotta velem.

¹⁹ F. KRETSCHMAYR: *Geschichte von Venedig*. I. Aalen, 1986.² 150–221.; R. CESSI: *Storia della Repubblica di Venezia*. I. Milano, 1968. 125–186.; E. LANE.: *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore, 1973. 28–32., 87–92.; D. M. NICOL: *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge–New York, 1988. 34–84.

²⁰ Az alapkérdés áttekintése: H. F. BROWN: The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century. *Journal of Hellenic Studies* 40 (1920) 68–88.; M. MARTIN: The Venetians in the Byzantine Empire Before 1204. *Byzantinische Forschungen* 13 (1988) 201–214., mely reflektál az 1980 körül kialakult datálási vitára. A velencei kiváltságok és háttérük áttekintő vizsgálata: R. J. LILIE: *Handel und Politik: Zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeleri (1081–1204)*. Amsterdam, 1984.

²¹ A. PERTUSI: Venezia a Bisanzio: 1000–1204. *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979) 1–22.

²² W. LENEL: *Venezianisch-Istrische Studien*. (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg 9.) Berlin–Boston, 2019. 23.; R. CESSI: Nova Aquileia. *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, lettere ed arti* 88 (1928–1929) 542–594.; O. DEMUS: *The Church of San Marco in Venice: History–Architecture–Sculpture*. (Dumbarton Oaks Studies 6.) Washington, 1960. 19–44.; T. DALE: *Inventing a Sacred Past: Pictorial Narratives of St. Mark the Evangelist in Aquileia and Venice, ca. 1000–1300*. *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994) 53–104.; E. MUIR: *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton, 1981. 78–92.

száma.²³ A velencei dózse a 9. századtól tudatosan dolgozott azon, hogy saját székesegyházat és hozzá egy apostol patrónust, név szerint Márkot is magáénak mondhassa. A 11. és 12. század fordulóján Keletről új ereklyék és új patrónusok érkeztek a kereskedővárosba. 1100-ban Myrai Nikolaosnak, nagybátyjának és Theodórosnak maradványait hozták el Kis-Ázsiából, 1112-ben István prótomártír ereklyéit szállította el Konstantinápolyból egy velencei követség, a sor 1125-ben a chiosi Isidóros ereklyéivel zárult, melyben Cerbanus játszott központi szerepet.²⁴

Az ereklyék Velencébe való átszállításában központi szerepet játszottak a Velencéhez kötődő főpapok: Castello püspökei²⁵ és Grado pátriárkája.²⁶ Enrico Contarini, Castello püspöke személyesen vett részt az 1099–1100-ban lezajlott expedícióban mint a velencei hajóhad egyházi feje.²⁷ 1112-ben a Dalmácia ügyében tárgyaló követséget a gradói pátriárka, Giovanni Gradenigo vezette.²⁸ Ezekhez képest 1125-ben Isidóros maradványainak *furtum*ában a központi szereplő Cerbanus, egy egyszerű pap volt. Térjünk most rá a chiosi Isidóros ereklyéjének ellopására!

1.3 Cerbanus és a chiosi Isidóros maradványainak *translatiója*

A *furtum* története két forrásból ismeretes: egy hagiográfiai műből és egy mozaikfalképciklusból. Mindkettő fontos információkat hordoz Cerbanus személyével kapcsolatban. A falmozaikciklus a Szent Márk-székesegyház Szent Isidóros-kápolnájának északi falán található.²⁹ Isidóros földi maradványai Chios szigetéről 1125-ben érkeztek Velencébe, ahol a későbbi kápolna helyén kerültek elhelyezésre. A kápolna kialakítása a székesegyház átépítésének keretében Andrea Dandolo dózse (1343–1354) regnálása alatt kezdődött és Giovanni Gradenigo alatt (1355–1356), 1355-re készült el.³⁰ A kápolna mozaikjai a mindenható (*pantokratór*) Krisztus, Mária és Isidóros mártír Velencét érintő patronátusát hangsúlyozzák.³¹ A kápolna déli falán láthatjuk Isidóros életének epizódjait, míg az északi falon követhetők végig a *translatio* lépései. Ábrázolásában központi az Isidóros ereklyéit Velencébe szállító expedíció vezetőjének, Domenico Michiel dózsének (1118–1130) a figurája, aki az ideális vezetőben található katonai és keresztény erények együttesét jeleníti meg.³²

²³ O. MEINARDUS: A Study of the Relics of Saints of the Greek Orthodox Church. *Oriens Christianus* 54 (1970) 130–278., 130–133. több mint 30 000-re becsüli a Konstantinápolyban megtalálható ereklyék számát. Ld. még *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 1–3. Eds. A. KAZHDAN et alii. Oxford, 1992. (továbbiakban: ODB) 3. 1781. s.v. Relics.

²⁴ NICOL, i.m. 34–84. passim.

²⁵ Enrico Contarini (1074–1108), I. Vitale Michiel (1108–1120) és Bonifacio Falier (1120–1133).

²⁶ A kérdés tágabb kontextusa: A. THACKER: Popes, Patriarchs and Archbishops and the Origins of the Cult of the Martyrs in Northern Italy. *Studies in Church History* 47 (2011) 51–79.

²⁷ NICOL, i.m. 71–75.

²⁸ NICOL, i.m. 76. Gradenigo 1105–1108, valamint 1112–1129 között regnált.

²⁹ Ld. a székesegyház alaprajzát és De Franceschinek a mozaikciklusról készült rajzát a Függelékben (1. és 2.), valamint DE FRANCESCHI, i.m. 8.

³⁰ DE FRANCESCHI, i.m. 7.

³¹ DE FRANCESCHI, i.m. 8.

³² DE FRANCESCHI, i.m. 8–9.

A hagiográfiai írás Cerbanus neve alatt fut, viszont a szöveg maga egy 14. századi *passionarium* részeként maradt fenn.³³ A 14. századi szerkesztés csak egy mondatnyi betoldással változtatott Cerbanus szövegén, más interpolációra utaló jelet nem találtam és úgy vélem, hogy a szöveg valóban Cerbanusnak tulajdonítható.³⁴ A szöveget feltehetően 1125–1126 során vetette papírra a szerző, hiszen a bizánci uralkodóval való viszony a szövegben annyira fagyosan van lefestve, amit az 1126-ban kiadott császári engedménylevelél előtt lehet csak értelmezni. Miről is szól a szöveg, milyen részekből áll? A *translatio* egy ajánlólevellel indul.³⁵ A levélből egyértelművé válik, hogy Cerbanus görög és latin forrásokat is olvasott a chiosi Isidóros mártírral kapcsolatban, mely szintén alátámasztja a magyarországi fordítóval való azonosítás elméletét. A bevezető levél szövegében szentírási utalásokat és egyházi (patrisztikus és középkori) szerzőkre való allúziókat találunk. Ez egyrészt a szerző felkészültségét mutatja, másrészt pedig azt hangsúlyozza, hogy Cerbanus az isteni és egyházi tekintélyre alapozza reprezentációját. Ennek a reprezentációnak a mű további részében fontos eleme Cerbanus mint a hű és odaadó pap képe.

A bevezetőt követő 15 fejezet tárja elénk az ereklye Velencébe való *translatió*jának történetét. Az első két *caput*, valamint a 14. röviden bemutatja az 1122–1125-ös velencei expedíciót, mely Aszkalonnál és Tyroznál ért el sikereket. Az odaúton megostromolták Corfu erődjét, visszatérve Rhodost, Chiost és több szigetet feldúltak az Égei-tengeren, majd Methoné után több dalmát városból is kiűzték a magyar helyőrséget.³⁶ A *Translatió*ból azonban csak dióhéjban értesülünk ezekről az eseményekről. Ennek oka, hogy a mű témája maga az ereklye ellopása: a 15 fejezetből 12 az 1124–1125-ös Chios szigetén töltött télről, az ott megtalált Isidóros-ereklyéről és (ami a jelen tanulmány szempontjából központi jelentőségű) Cerbanus személyéről szól. Másrészt – ahogyan azt a szövegben a szerző el-

³³ *Translatio Isidori*. A szöveget megőrző kódex: *Marc. Lat. cl. IX n. 27 (2797)*, a szöveg maga: f. 234–239. A kódex leírása: J. VALENTINELLI: *Bibliotheca Manuscripta ad S. Marci Venetiarum*. 5. Venetiis, 1870. 290.

³⁴ A *translatio* szövege egy imádsággal zárul. Feltehetően ehhez került hozzáadásra a záró mondat (*Translatio Isidori* 334.): *Facta fuit autem haec translatio beati Isidori martyris anno Domini MCXXV die sexta decima mensis Aprilis*, vagyis „a boldog Isidóros mártír [ereklyéjének] átszállítása 1125. április 16-án történt”. Ahogyan azt már a szöveg 19. századi kiadója is megjegyezte (uo. 334. jegyzet b.), ez a dátum tévedés, ugyanis kimutathatóan az ereklye 1125 júniusában érkezett Velencébe. Isidóros ünnepe a görög kalendáriumban május 15., a latin kalendáriumban május 16. (ld. DE FRANCESCHI, i.m. 8–9.). A dátum (ld. MARCO, i.m.) sokkal inkább azt az évenkénti ünnepélyes bevonulást jelöli, ami nem sokkal 1355 júliusa (DE FRANCESCHI, i.m. 9.), vagyis a kápolna felszentelése után került a velencei évenkénti megemlékezések sorába. A már említett Andrea Dandolo Marinó Falier követte a dózse székében (1354. szeptember 11. – 1355. április 15.). Falier erős, egyszemélyes hatalmat képzelt el, amit úgy kívánt megvalósítani, hogy összeesküvést szervezett a dózse mellett hatalmat gyakorló előkelők ellen (LANE, i.m. 181–183.). Szervezkedése kitudódott, 1355. április 16-án Faliert elítélték, majd a következő napon lefejezték. Ezt követően minden évben a Szent Isidóros-kápolnában végződött az az ünnepélyes menet, melyben Falier tettéről emlékeztek meg, és melyben a dózse, előkelő tanácsadói és a nép vettek részt (ld. MARCO, i.m.). Ez a kézirat szempontjából azt mutatja, hogy a *passionarium*ba Isidóros *translatió*ja a kápolna felszentelése és a Falier-megemlékező menet elrendelése, vagyis 1355 után került be.

³⁵ *Translatio Isidori* 321–322. A szöveget, a párhuzamos helyeket és a forrásokat mutató apparátussal láttam el, ld. Függelék 3.

³⁶ NICOL, i.m. 79–80.; LANE, i.m. 40–41.

mondja – egy kétkönyvnyi eposzt már megírt az expedíció első szakaszáról és tervez egy másikat is a hadjárat fennmaradó részéről.³⁷ Sajnálatosan ezek a források nem maradtak fenn.

Cerbanus a *furtum* történetének abszolút főszereplője, azt is mondhatnánk, hogy saját magáról írta a történetet. A szerző a 3. fejezetben bemutatkozik.³⁸ A szöveg tanúsága szerint egyházi emberről van szó (*clericus*), aki papi funkciót (*sacerdos*) is betöltött. A 6. fejezetig tartó szakaszban egy mozgalmas menekülés története tárul az olvasó elé.³⁹ Cerbanus elmondja magáról, hogy I. Alexios Komnénos császár udvarában tartózkodott (*aliquantum commoratus*), majd valamennyi időt töltött (*paulisper occupatus*) fia, II. Ióánnés udvarában is. Mikor tudomást szerzett a Szentföld felé tartó velencei expedícióról, csatlakozni szeretett volna hozzá. A klerikus többször engedélyt kért, hogy Jeruzsálembé távozhasson, ám erre a császári engedélyt (*licentia*) nem kapta meg. Ezért szökésre szánta el magát és titokban hagyta el Konstantinápolyt. Ikaria szigeténél azonban találkozott Kréta *douxával*, aki ismerte őt és – mivel nem volt menlevele (*epistula dimissoria*) – bilincsbe verte. Először Chios szigetén álltak meg, ahol sokat hallott Isidóros mártírról és csodás tetteiről. Cerbanus szerette volna meglátogatni a mártír sírját és így valamilyen úton-módon megszabadulni a rabságból. Ezt a kormányzó nem engedte meg, hanem tovább utaztak Konstantinápolyba. Cerbanust a császári örök már az őrizet kijelölt helye felé vezették, amikor a pap kiszabadult kezeik közül és elmenekült. Üldözői nem tudtak nyomára akadni és Cerbanus Chrysopolisnál érte el a tengert. Sziciliainak adta ki magát és egy görög hajóra szállt.

Mielőtt folytatnám Cerbanus Konstantinápolyból való menekülésének történetét, fontos kitérni arra a kérdésre, hogy milyen funkciót látott el a velencei pap Konstantinápolyban. Agostino Pertusi vetette fel a gondolatot Cerbanus görög nyelvtudása és irodalmi tevékenysége alapján, hogy a velencei fordítóként volt jelen a konstantinápolyi udvarban.⁴⁰ Ezt a véleményt bontotta ki Charles M. Brand és Alex R. Suarez.⁴¹ Mindkét kutató azt állítja, hogy Cerbanus II. Ióánnés császár udvarában működött, pedig a latin szöveg arra enged következtetni, hogy a Ióánnésnek tett szolgálat rövidebb volt (*paulisper occupatus*), sőt hogy Cerbanus valamennyi időt (*aliquantum*) már I. Alexios alatt is töltött Konstantinápolyban.⁴² Arra, hogy Cerbanus nem diplomataként vagy követi méltóságban, hanem tolmácsként volt jelen a császári udvarban, Brand próbált érvet felhozni.⁴³ A pap ugyanis leírja, hogy miután Kréta *doux*a révén visszatoloncolták a fővárosba, majd újra megszökött, ruhát cserélt. Ezt követően sziciliainak adta ki magát és egy görög hajóra szállt.⁴⁴ Brand

³⁷ *Translatio Isidori* 324.

³⁸ *Translatio Isidori* 324.

³⁹ *Translatio Isidori* 324–327.

⁴⁰ A. PERTUSI: *Cultura Bizantina a Venezia*. In: *Storia della cultura veneta. I. Dalle origini al Trecento*. Vicenza, 1976. 326–349., 342.

⁴¹ C. M. BRAND: *An Imperial Translator at the Comnenian Court*. *Byzantinoslavica* 59 (1998) 217–221.; A. R. SUAREZ, i.m. 94–97.

⁴² A szövegben megtalálható utalás (*Translatio Isidori* 323.): *Johannes filius piae memoriae magnifici Alexii imperatoris* csak arra utal, hogy a szöveg megírásakor Alexios már halott, de ebből még nem következik, hogy Cerbanus nem dolgozott I. Alexios udvarában, ahogyan SUAREZ, i.m. 94. azt értelmezi.

⁴³ BRAND, i.m. 218.

⁴⁴ *Translatio Isidori* 325.: *manus eorum diffugit et mutatis postea indumentis, per montana et devia Chrysopolim venit ac fingens se Siculum esse, quamdam Graecorum navem ingressus est*. Vagyis az őt kísérő örök „kezeiből kiszabadult és miután lecserélte ruháit, árkon-bokron keresztül haladva eljutott Chrysopolisba. Magát sziciliainak adta ki és felszállt egy görög hajóra.” BRAND, i.m. 219. szerint

úgy gondolta, hogy Cerbanus a tolmácsoknak mint udvari alkalmazottaknak járó viseletben lehetett és ezt cserélte le. Brand állítása, hogy az udvarban működő tolmácsoknak megkülönböztető öltözete volt, forrásokkal valóban alátámasztható, de a kutató nem vette azt számításba, hogy a velencei már titokban hagyta el az udvart, így feltehetően nem hivatalos öltözetében tette azt. Az adathiány miatt erre nem tudunk biztos választ adni, de feltehető, hogy Cerbanus csak a feltűnést szerette volna elkerülni a ruhacserével. Az a részlet pedig, hogy szicíliainak adta ki magát, és nem velencei, hanem bizánci hajóra szállt, talán azzal magyarázható, ahogyan ezt Suarez feltételezte,⁴⁵ hogy a szökevény után nyomozó hatóságok esetleg jobban ellenőrizhették a velencei hajókat. Annyi bizonyos, hogy a ruhacsere érve nem támasztja alá teljes bizonyossággal Cerbanus tolmács voltát. A történetben szereplő engedélykérés (*licentia, epistula dimmissoria*) alapján akár diplomata is lehetett Cerbanus, hiszen a követeknek engedélyt kellett kérni eltávozásuk esetén attól a személytől, akihez megbízói őt küldték.⁴⁶ Véleményem szerint nem lehet bizonyítani Pertusi felvetését, mely Cerbanust görög tudása és művei alapján udvari fordítónak tartja. A források alapján az bizonyos, hogy I. Alexios és II. Ióannés udvarában is működött, az pedig hogy fordító vagy követ volt, nem dönthető el egyértelműen.

Visszatérve tehát a *Translatio Isidori* narratív fonalához, Chrysopolisnál Cerbanus egy görög hajóra szállt. A hajó hatalmas viharba került és a kormányos a chiosi Isidóroshoz imádkozott.⁴⁷ Annak ellenére, hogy alapjában véve Isidórost mint 3. századi mártír hitvallót tisztelték, a tengerészek és kereskedők védőszentjeként is ismert volt.⁴⁸ Ez annak tudható be, hogy Isidóros római hadihajón látott el vezető tisztséget. A Cerbanus-féle *Translatio* egy másik helyen is leírja, hogyan óvta meg a szent közbenjárása a hazatérő velencei flottát a vihartól felkorbácsolt Adriai-tengeren.⁴⁹ Ez a közbenjárás kétséggel előreivetheti egy kereskedőváros ügyét is, így érthető, hogy Cerbanus számára fontos volt az ereklye megszerzése. A myrai Nikolaost is tisztelték mint a tengeri utazók védelmezőjét. Nem véletlen, hogy 1100-ban a Szentföldre utazó dózse és az őt kísérő velencei püspök az eseményt megörökítő *Translatio Sancti Nicolai* szerint együttes erővel lépnek fel az ereklye megszerzéséért.⁵⁰ Cerbanus ilyen magas rangú tisztséggel nem rendelkezett, amit véleményem szerint egy vallásos tartalmú önkép megrajzolásával kompenzált.

A klerikus úgy ábrázolta magát művében, mint akinek bensőséges viszonya alakult ki a mártírral, a szent (úgymond) együttműködött Cerbanusszal. A vihar után eléri Chiost, ahol Cerbanus csodás módon felréved álmából, egy társával elmegy a szent sírjához, ott hálát ad Isidórosnak és új hazaként Velencét ajánlja fel neki, amennyiben elvezeti őt földijeire.⁵¹ A történet több *topos*zerű megigazolást tartalmaz, mely ismerős más ereklyelopások leírásá-

---

itt a thrákiai Chrysopolisról van szó, ahol a velenceiek szabadon mozoghattak, mely felvetés valóban megkönnyíthette Cerbanus tervét, hogy a Szentföld felé hajózhasson tovább.

⁴⁵ SUAREZ, i.m. 94.

⁴⁶ D. QUELLER: *The Office of Ambassador in the Middle Ages*. Princeton, 2017.² 202.

⁴⁷ *Translatio Isidori* 325–326.

⁴⁸ *Bibliotheca Sanctorum* 7. Eds. F. CARAFFA–G. MORELLI. Roma, 1966. col. 966. s.v. Isidoro di Chio.

⁴⁹ *Translatio Isidori* 332–333.

⁵⁰ *Translatio Sancti Nicolai Monachi Anonymi Littorensis. Historia de Translatione Sanctorum magni Nicolai* etc. In: Riant, i.m. 253–393., 261–262.; Nicol, i.m. 71–73.

⁵¹ *Translatio Isidori* 327–328.

ból is.⁵² Cerbanus biográfiája szempontjából viszont sokkal jelentősebb magának az ereklye ellopásának története. Itt már az említett 14. századi falmozaikok is segítenek, melyek egyetlen elem kivételével⁵³ a Cerbanus-féle szöveggel egyező narratívát adnak az eseményekről. A Szent Isidóros-kápolna északi falán láthatjuk a Chiosra érkező velencei flottát, ezt követően Cerbanust, ahogyan egy fedett sírból egy négyszögletes edénybe helyezi a mártír maradványait. A mozaikciklus következő eleme Cerbanus és a dózse konfliktusáról tanúskodik. Mind a mozaik, mind Cerbanus szövege azonos okokat jelöl meg.⁵⁴ 1) Cerbanus magánakcióba kezdett, vagyis a dózse tudta nélkül, nem megfelelő világi előkelőkkel, illő menetben, vasárnap távolította el az ereklyét, valamint 2) nem egy templomban, vagy más illő helyen talált neki ideiglenes nyughelyet.

Mivel Cerbanus tekinthető a szöveg szerzőjének, amely az ereklye Velencébe való megérkezését is leírja, feltehetően hazatért Cerbanus a dózsával való konfliktusa ellenére. A szövegben öngazoló-apologetikus részletek találhatóak, melyek egyfajta választ hordoznak a fent említett két vádra. Az ereklye ellopásakor Cerbanus különösen hangsúlyozta alázatos, méltó viselkedését (*devotio* és *humilitas*), a rítusok pontos betartását (fehér ruha viselete, a keresztlélen használata).⁵⁵ Az egész *Translati*óban annyiszor fordul elő Cerbanus közhelyszerű bűnös voltának hangsúlyozása, hogy az olvasóban felmerül a kérdés, vajon mit követett el a pap.

Cerbanusnak az ereklye ellopása utáni velencei szerepléséről nincsenek adataink. A szöveg szerint azzal nyugtatta meg a dózsét, hogy ha nem ő és nem akkor, akkor más rabol-

⁵² Így az együttműködés az ereklye megszerzője és a szent között (*Translatio Isidori* 327–328.), jelenés vagy álomlátás (uo. 327.), egy görög szerzetes mint segítő megléte (uo. 328.), csodás illat, illetve más csodák, melyek az ereklyékhez kötődnek (uo. 325–326., 333–334.). Ld. P. GEARY tanulmányát, mely a *translatio*-irodalom toposainak kialakulását taglalja Einhard *Translatio SS Marcellini et Petri* példáján: In: Uő: *Furta sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton, 1991. 118–124.

⁵³ A falmozaik eseménysorában Cerbanus és társai teszik a dózse által kijelölt hajóra Isidóros ereklyéjét. Ez a szövegben nem szerepel. Ahogyan DE FRANCESCHI, i.m. 7–8. hangsúlyozta, a falmozaikok által nyújtott narratívák forrásai a ránk maradt forrásanyag alapján Isidórosról rajzolható képpel nem mindig egyeznek. A cerbanusi *translatio* leírása az említett pont kivételével egyezik a mozaikok tanúságával, természetesen az egyik Cerbanus, a másik pedig a dózse szemszögéből látta az eseményeket.

⁵⁴ Cerbanus nézőpontja az eseményekről (*Translatio Isidori* 329.): *Nam duci continuo res innotuit, qui maxima contione confestim habita, querimoniam iniuriae, sibi temere factam, cunctis exposuit, necnon late disseruit, quod, [se] id apte facere meditante et opportune dispensante, non, cum quibus dignum fuerat, pompis et gloriosis processionis obsequiis, neque cum proceribus et ceteris, die Sabbato presente, pretiosus sublatus fuerat martyr.* („Ugyanis a dózse rögtön megtudta a dolgot és azon nyomban népes gyűlést hívott össze. Mindenki előtt nyilvánossá tette a jogtalanság vádját, melyet [némelyek] balgán sugalmaztak neki. Továbbá mindenki előtt hangoztatta, hogy ő az ereklye elvitelét a megfelelő és legalkalmasabb körülmények között tervezte megtenni. [A dózse kinyilvánította, hogy] a mártír értékes ereklyéje egy szombati napon, [és] nem azok jelenlétében lett eltulajdonítva, ahogy az méltó lett volna, körmenetben és dicső kíséretet felvonultatva. Az előkelők és mások sem [voltak jelen].”) A mozaikok értelmező felirata (MARCO, i.m.): *Cerbanus a duce reprehenditur quod corpus b. Isidori latenter subtractum absque ipsius conscientia ad navem detulerit ipsaque in terram deduci mandavit.* („Cerbanus a dózse részéről megrovásban részesül, mivel szent Isidóros holttestét a dózse tudta nélkül titokban eltulajdonította, egy hajóra tette, majd a földre helyezte.”)

⁵⁵ *Translatio Isidori* 328.

ta volna el Isidóros csontjait és nem Velencébe került volna.⁵⁶ A szöveg egy olyan papot mutat be, aki a dózse hadjáratának eredményeit dicsőíti eposz írásával, sőt mi több, még az életét is kockáztatja, hogy honfitársaihoz visszataláljon. A korszak dózséi, illetve a szóban forgó Vitale Michiel egyértelműen támogatták új velencei ereklyék beszerzését. Ezt a szándékot támogatta maga Cerbanus is, aki, mielőtt elrabolta a maradványait, a szentekkel való szabad szolás (*parrhésia*) jegyében felsorolta Isidóros mártírnak, hogy milyen más szentek társaságában fog nyugodni Velencében.⁵⁷

Az ismeretes, hogy a bevezetőben Velence püspökéhez mint patrónusához fordul Cerbanus.⁵⁸ Nem tudjuk azt, hogy csak az ereklye ellopását követően egyházi személyként védelemért fordult Castello püspökéhez, vagy valamilyen szorosabb kapcsolatban voltak. A 12. század során kitapintható a velencei püspök és a gradói pátriárka rivalizálása.⁵⁹ Ez az ereklyék viszonylatában úgy mutatkozott meg, hogy hol egyik, hol másik főpap vett részt az új ereklyék megszerzésében. Nincs azonban adatunk arra, hogy Cerbanus Castello püspökének „embere” lett volna és az ő megbízásából lopta volna el az ereklyét. Cerbanus helyzetének józan megítélésében segít az a már említett adat, hogy Nikolaos ereklyéjének 1100-ban történt Velencébe hozatalában a dózse és Velence püspöke kölcsönösen működtek együtt. A szöveg nyomatékosan úgy mutatja be a történeteket, hogy a világi és egyházi hatalom egymással karöltve lép fel Nikolaos ereklyéjének megszerzéséért.

A legvalószínűbb tehát az a magyarázat, hogy Cerbanus személyében egy művelt, igen ambiciózus klerikussal állunk szemben. Nem riadt vissza attól, hogy magánakció keretében elloplja a görögök egyik ereklyéjét, amit az eseményt megelőző évtizedekben kizárólag főpapok vállaltak magukra. Annak ellenére, hogy olyat tett, ami megegyezett Velence egyházi és világi előjáróinak szándékával, lehetséges, hogy egyszerűen csak túlmélt hatáskörén. Nincs tudomásunk arról, hogy a dózsével való viszonya hogyan alakult az ereklye átszállítását követően, az viszont valószínűsíthető, hogy Cerbanust az események után nem sokkal már a Magyar Királyságban találjuk, ahol igen magas szintű műveltségét kamatoztatta: görög teológiai műveket fordított latinra.

2. Cerbanus a Magyar Királyságban: *vagabundus*, vendég vagy követ?

Cerbanus Magyar Királyságban történt tartózkodásának fő forrása a Dávid pannonhalmi apátnak címzett levél, így magyarországi jelenlétét az apát regnálása alapján tudjuk datálni, ami 1130 és 1151 közé tehető.⁶⁰ A „*Szeretetről*” című mű fordításának utóéletéről annyit bizonyos, hogy cseh, osztrák, bajor és francia területre jutott el már a 12. század során. Osztrák és francia kéziratok megőrizték Cerbanus egy másik fordítását is, amely egy 8. századi Ióánnés Damascenus-hitvallás latin interpretációja.⁶¹ Erről ismeretes, hogy bajor,

⁵⁶ *Translatio Isidori* 329.

⁵⁷ *Translatio Isidori* 327. A *parrhésia* fogalmára ld. C. RAPP: *Holy Bishops in Late Antiquity. The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition*. Berkeley, 2005. 267–268.

⁵⁸ *Translatio Isidori* 321.

⁵⁹ M. ARELI: *From the Myth to the Margins: The Patriarch's Piazza et San Pietro di Castello in Venice. Renaissance Quarterly* 64 (2011/2) 353–429., 364–367., különösen 366. 34. jegyzet.

⁶⁰ KMTL 162. s.v. Dávid.

⁶¹ Az osztrák kéziratok: SAINT JOHN DAMASCENE, i.m. XLIX. A francia kézirat: *cod. Trecanus 1234*. Minden esetben a Maximos-fordítást is tartalmazzák a kódexek.

ill. francia teológusok már 1145-ben használták.⁶² Ezek az adatok megerősítik azt a tényt, hogy Cerbanus Dávid apát idején készítette el fordítását, mely néhány év alatt eljutott Nyugat-Európába.

Cerbanus Dávidot a levél címzésében *archimandritának* nevezi.⁶³ A 12. századi ortodox terminológiában szerzetesközösségek vezetőit nevezik így.⁶⁴ Ezen a kategórián belül a vezető lehetett egy adott monostor előjárója, *hégumenosa*, vagy több monostor vezetője. Utóbbi a bizánci terminológiában fellelhető *prótos* vagy *exarchés* szinonimájának tekinthető.⁶⁵ Ilyen vezetők nagyobb területen elszórtan fekvő, vagy több, de ugyanabban a városban található szerzetesközösség élén álltak. Több, egy városban található közösség vezetésére jó példa Athén, míg a nagyobb területen elhelyezkedő, ugyanazon vezető alatt álló monostorokra az Athós-félsziget vagy a kis-ázsiai Olympos-hegy szerzetes-paradisomai. Vajon tekinthetett-e Dávidra Cerbanus a szó második jelentéstartományának értelmében, vagyis nevezhette-e a bencés apátot több monostor előjárójának?

Cerbanus hangsúlyozta: előzetesen engedélyt kért Dávidtól, hogy Pásztóra utazhasson.⁶⁶ Ennek az engedélynek a körülményeit meg kell vizsgálni egyrészt Cerbanus, másrészt Dávid oldaláról. Dávid apát fennhatóságot gyakorolt volna a pásztói monostor felett? A forráshiány erősen megkötöti a kutató kezét. Pásztón feltehetően bencés monostor állt Cerbanus idejében, a régészeti anyag arra enged következtetni, hogy már korábban, a 12. század elejétől.⁶⁷ 1138-ból oklevél említi a monostor apátját.⁶⁸ Cerbanus is monostornak (*monasterium*) nevezi a helyet.⁶⁹ A könyvek megléte alapján feltételezhető, hogy nem perjelséggel vagy *filiával* állunk szemben. Pannonhalma egyetlen ismert *filiáját*, Kűszént 1155-ben alapították és Vas megyében helyezkedett el,⁷⁰ ahogyan a Pannonhalmához tartozó kápolnák, templomok, illetve birtokok a Magyar Királyság középső és a Dunától nyugatra eső

⁶² SAINT JOHN DAMASCENE, i.m. LI–LIV.

⁶³ *Reverendissimo patri et domino David archimandritae celeberrimo Cerbanus promptum cum dilectione servitium.* (A latin részletek készülő kritikai kiadásomból valók.)

⁶⁴ ODB 1. 156. s.v. Archimandrite.

⁶⁵ Ez a két terminológiai elmélet J. PARGOIRE nevéhez kötődik, ld. ODB 1. 156. s.v. Archimandrite; ODB 2. 767. s.v. Exarch; ODB 3. 1746–1747. s.v. Protos.

⁶⁶ *Translatio Maximi 3–7.: Cum nuper ab excellentia sanctitatis vestrae licentiatus Pastuchi, sicut praedixeram, monasterium adiissem, quosdam libros ibi sancti Maximi philosophi simul ac monachi reperi, de quibus aliquot tractatus Deo prosperante transferre, sanctoque gregi destinare disposui.* („Mikor nemrégiben szentséged engedélyével látogatást tettem a pásztói kolostorban, amint azt előre jeleztem, ott szent Maximos filozófus és szerzetes néhány művére leltem. Úgy döntöttem, hogy azokból néhány értekezést Isten segítségével lefordítok és azokat a [pannonhalmi] szent nyájnak ajánlom.”)

⁶⁷ KMTL 533. s.v. Pásztó.; VALTER I.: A pásztói monostor feltárása. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 2 (1982) 167–206., 167. és 199. A monostort a korábbi történeti kutatás (Zalán Menyhért, Moravcsik Gyula, Ivánka Endre, ill. őket követve Cerbanus szövegeinek kiadói, Terebessy Andor és Boronkai Iván is) bizánci eredetű monostorként tartotta számon, alapvetően a görög kódexek megléte miatt. Lásd VALTER, i.m. 167., további szakirodalommal.

⁶⁸ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Ed. G. FEJÉR. Budae, 1829–1844. II. 103.: *in Ubadi est vivarium, quod est commune cum abbate Pastuensi.*

⁶⁹ Feltehetően a *monasterium* alatt nemcsak erősített tornyot értett, ami a középkori magyar terminológiában előfordul, ld. TÖRÖK J.: *Szerzetes és lovagrendek Magyarországon.* Budapest, 1990. 52–53.

⁷⁰ L. CSÓKA: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn.* München, 1980. 196.

részére estek.⁷¹ Dávidnak mint bencés apátnak a felügyelete alatt álló bencés szerzetesek felett volt engedélyadó joghatósága. Ez azonban Cerbanus esetében nem lehetett érvényes, hacsaknem az előkelő velencei időközben szerzetesnek állt.

Kézenfekvőbbnek tűnik az az értelmezés, hogy a Magyar Királyságban tartózkodó velencei Pannonhalmán vendégként fordult meg.⁷² A Dávidhoz intézett levélben ugyanis egyértelműen szerepel, hogy Cerbanus többször visszatért a monostorba mint vendég és ott igen jól érezte magát.⁷³ Dávid és Cerbanus viszonyát az utóbbi egyfajta *servitium*ként írja le levelében, de ennek jellege nem ismert, ahogyan Cerbanus Magyar Királyságba való jövetelének oka, illetve célja sem. Lehetett politikai száműzött, vándorló, tudásából élő *literatus*, vagy esetleg az 1136–1137-ben történt dalmáciai foglalások kérdését elrendező követ.⁷⁴

***

Tanulmányomat azzal az összegzéssel zárhatom, hogy a velencei Cerbanus Cerbano és a Dávid apátot Maximos-fordításával megajándékozó Cerbanus feltehetően ugyanaz a személy. A legerősebb érv a két Cerbanus azonossága mellett az a jártasság a görög és latin nyelvekben, illetve az az irodalmi érdeklődés, mely „mindkét” személy esetében megtalálható. Ezt az érvet minden valószínűség szerint meg fogja erősíteni a fennmaradt művek nyelvi-stilisztikai vizsgálata. A második érv a két személy egyezése mellett az, hogy nincs kronológiai ellentmondás a két személy életútjában. Ilyen értelemben azok összefűzhetőek és a következő néhány mondatban foglalhatók össze.

Cerbanus Cerbano előkelő velencei családból született, felmenői között egy pátriárka és a velencei vezető emberek egyike is kimutatható, ő maga pap volt. Cerbanus I. Alexios Komnénos és II. Ióannés Komnénos konstantinápolyi udvarában is töltött időt, és nem

⁷¹ *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I.* Budapest, 1902. 562–563.

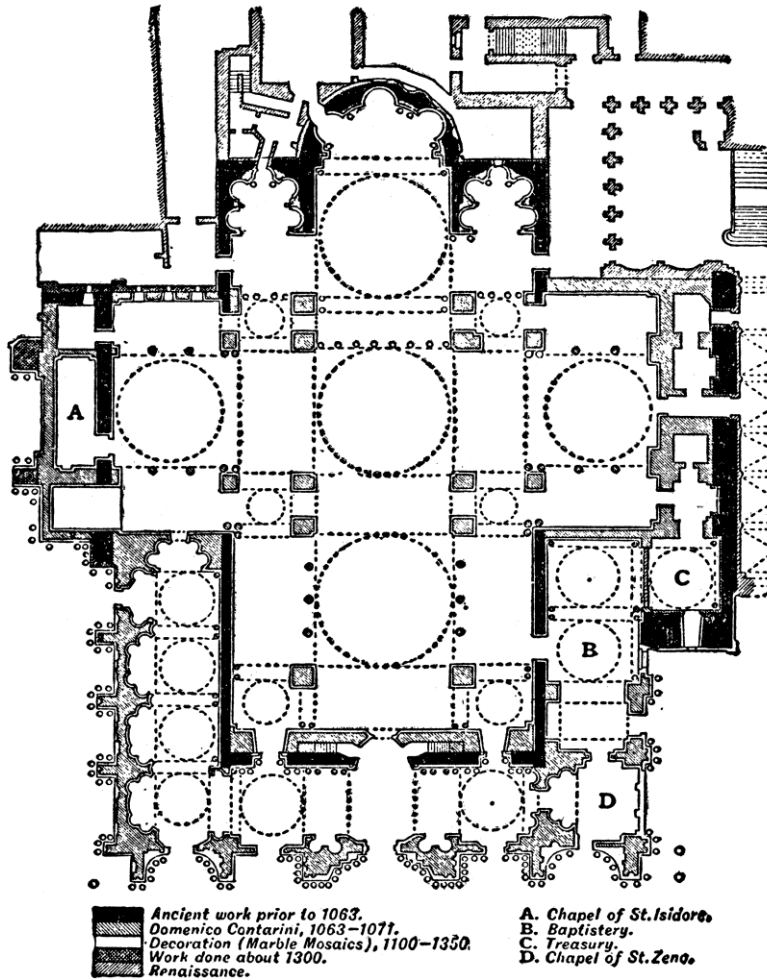
⁷² ZALÁN, i.m. 52.

⁷³ *Translatio Maximi* 13–16.: *Quis enim, ut super innumeris aliis undique vos adeuntibus sileam, breviter explicet tantos circa me, quoties accedo, vestrae susceptionis affectus? Quibuscum redeo, totaliter intrinsecus et extrinsecus recreatus et renovatus mihi videor.* („Ki írhatná le csupán néhány szóban azt a kedves vendégszeretetet, mellyel ön fogad engem, valahányszor ott járok, hogy azokról ne is szóljak, akik önöknél szinte megszámlálhatatlan tömegben vendégeskednek. Akikkel együtt mikor [a monostorba] visszatérek, mind bensőmben, mind külsőleg teljes mértékben megújulva és felfrissülve érzem magam.”) A passzus alapján úgy gondolom, nem lehet azt állítani, hogy Cerbanus rendszeresen mások társaságában kereste fel Pannonhalmát, mivel a *quibuscum redeo* inkább hasonló értelemben („akikhez hasonlóan”) szerepel.

⁷⁴ Dalmácia kérdésében ld. F. MAKK: *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century.* Budapest, 1989. 33–35. Az 1136-os dalmáciai foglalásokra: PAULER GY.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I.* Budapest, 1899. 245–246. A követ-elmélet esetében nehezen magyarázható, hogy miért nem a királytól kapott engedélyt Cerbanus az országon belüli szabad mozgásra. 1510-es párhuzamos példát találtam olyan francia követre Ludovicus Helianus személyében, aki az országon belül (Tata–Székesfehérvár) kívánt helyet változtatni, elmozdulva arról a helyről, ahová menlevele szölt. Helianus nem kapott engedélyt II. Ulászlótól, ld. LAKATOS B.: „Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején”. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (2011) 223–238., 228. (Ezúton köszönöm Lakatos Bálintnak a követekkel kapcsolatban nyújtott segítségét.) Egy esetleges velencei követ menlevele az 1136–1137-es dalmáciai magyar térnyerés ügyében valószínűleg a magyar királyhoz szölt volna.

zárható ki, hogy latin és görög tudását kamatoztatta. Cerbanus csatlakozott az 1122–1125 közötti szentföldi velencei expedícióhoz Rhodos szigetén. Ezt követően a hazafelé tartó és Chioson telelő had tagjaként magánakció keretében ellopta a chiosi Isidóros mártír ereklyéjét. Ezzel magára haragította a velencei dózsét. Feltehetően az expedíció tagjaként 1125-ben visszatért Velencébe, ahol megírta vagy befejezte az ereklye elrablásának történetét (*Translatio Isidori*). A Cerbanushoz köthető következő adatunk a Maximos-fordítás bevezető levele, melyből kiderül, hogy a Magyar Királyságban, Pannonhalmán tartózkodott mint Dávid apát vendége. A velencei klerikus az apát engedélyével Pásztóra ment, ahol a Maximos-fordítás kéziratát is megtalálta. Cerbanus feltehetően szintén a Magyar Királyságban fordította le Ióannés Damascenus *Hitvallásának* részletét. A Maximos-fordítás 1131 és 1150 között, míg Damascenus művének latin verziója 1145 előtt keletkezett.

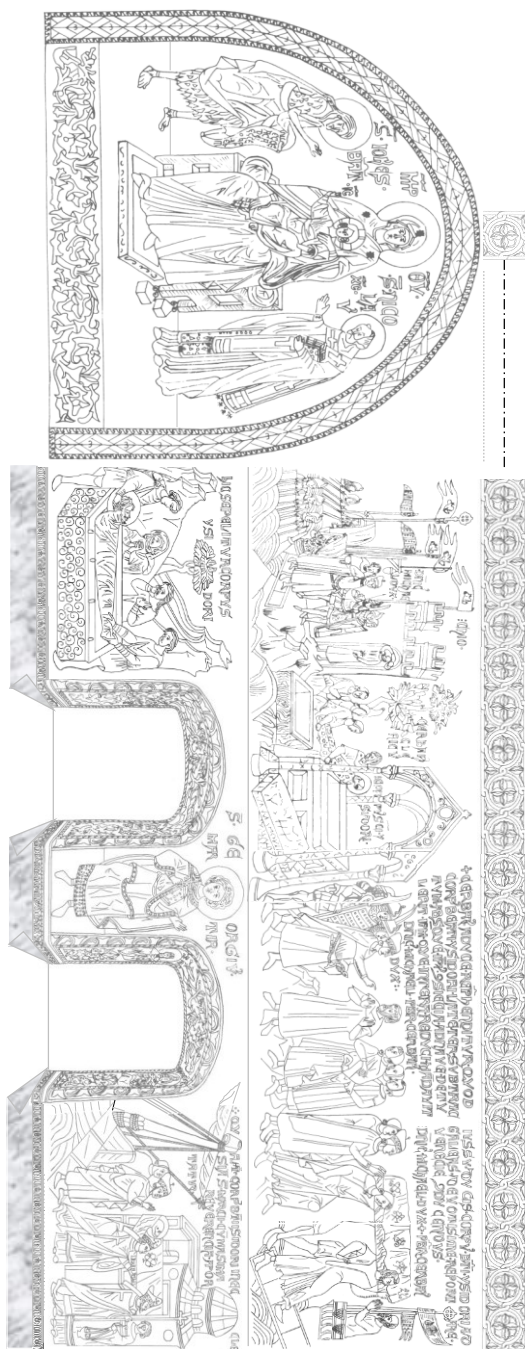
Függelék

A Szent Márk-székesegyház alaprajza (építkezések 929–1063 között). Az Isidóros-kápolna az A jelzennél található⁷⁵

⁷⁵ https://etc.usf.edu/clipart/73400/73429/73429_st_marks.htm (letöltés: 2019. augusztus 22.)

Az Isidóros-kápolna északi falának mozaikciklusa (Enzo De Franceschi rajza)

Reverendissimo patri et domino Bonifatio Olivolensi episcopo Cerbanus salutem
 Cum oneris, quod subiturus sum, pondus considero, iure quidem ne fractus eo succumbam
 timeo; enormi quippe criminum mole gravatus, necnon ignorantiae caligine circumvalla-
 tus, nec id sufferre valeo, nec viam, quam ingredi meditor, clare video. Verum, cum ad me-
 ritorum et virtutum eius potentiam, de quo, Deo dirigente, sum tractaturus, suspicio, vires,
 quas imbecillitatis meae negat formido, me suscepturum confido. Quapropter inestimabiles
 benignitatis eius divitias imploro, qui infirma mundi eligit, ut fortia quaeque confundat,
 quique, illuminans caecos et aperiens ora mutuatorum, linguas infantium fecit disertas, ac
 quondam rudibili animali humanam concessit loquelam, ut gratia sua martyrium sancti et
 mirifici Isidori, necnon eius pretiosi corporis de Chio insula nostris in Venetiis temporibus
 translationem, mihi, quamvis indigno, describere animet; adiuvent at eius praeclara merita
 et efficacissimae apud Deum intercessionis, vestraeque paternitatis suffragia debitae simp-
 licitati meae, quatenus non indigne prorsus efficiam, quod digne me cumsummare nullatenus
 arbitror; sed ita de Graeco in Latinum transferam, ne ab eo quod, vel legi, vel ex eius
 historiae pictura collegi editio licet rudior dissentiat. De eiusdem sane miraculis et trophaeis
 (*sic*) triumphalibus quaedam in Latino solum legi, utpote de hospitio mulierum et expul-
 sione daemonum, ac suffocatione draconis, atque per pedes eius inter fructeta distransire,
 seu arborum naturali quadam compassione, quae loco suo seriatim calamus exarabit. In
 Graeco vero legens cetera reperi, praeter eius in camino deflagrationem, quam in ecclesiae
 pariete depictam, inter reliqua conspexi tormenta.

5 criminum ... **5** gravatus] EUGENIUS TOLETANUS: *Libellus carminum* (CPL 1236) 5.1–3:
 Criminum mole gravatus et reatu saucius/carmen insonare nitor luctuosis questibus:/ lacri-
 mis ora madescant, verberentur pectora. **6** ignorantiae caligine] AUGUSTINUS HIPPONENSIS:
De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum (CPL 0342) 1.36.67. p.
 68., 1.6: iste autem nesciens ubi sit, quid sit, a quo creatus, ex quibus genitus sit, iam reus
 delicti, nondum capax praecepti, tam profunda ignorantiae caligine involutus et pressus;
 ALCUINUS: *Epsitolae*. Ed. E. DÜMMLER. Berlin, 1881. Ep. 4. p. 306., 1.25. **11** infirma ...
 confundat] *L* 1:53–55. **12** illuminans caecos] *L* 18:35–43. | aperiens ... mutuatorum] *Mt*
 17:14–21; *L* 9:37–43a. | linguas ... 12 disertas] *Mt* 21:12–16. **13** ac ... 13 loquelam] *Nu* 22–
 24: Balaam and his ass prophesying.

Cerbanus Cerbano: Translatio Isidori. Prologus

Summary

PÉTER BARA

A Venetian in the Hungarian Kingdom? Cerbanus Cerbano and his Biography

This study pieces together the biography of a certain Cerbanus who translated Byzantine Greek works into Latin between 1131 and 1150 in the Hungarian Kingdom. The author argues for the scholarly view that the Cerbanus Cerbano of Venetian origin is the same person as the Cerbanus who gifted Abbot David of Pannonhalma with the translation of Maximos Confessor's Chapters on Charity. The identity can be the most convincingly argued on the basis of the expertise in Greek and Latin and the literary interest which characterized both people. This claim, according to all likelihood, shall be bolstered by the stylistic analysis of the works which survived under Cerbanus' name. The second argument which supports the two people's identity is the lack of chronological discrepancy between the two biographies. Therefore, those can be sewn together and summarized as follows.

Cerbanus Cerbano was born to a noble Venetian family. Among his ancestors a patriarch of Grado and another member of the Venetian elite are documented, while Cerbanus himself was a priest. The cleric spent some time in the courts of emperor Alexios I Komnenos and John II Komnenos and it can not be discarded that he used his expertise in Greek and Latin. Cerbanus joined the Venetian expedition to the Holy Land (1122–1125) on their return in Rhodos. The fleet wintered at Chios where Cerbanus privately decided to steal the relics of Isidoros. With that, the cleric roused the doge to anger. Presumably as member of the expedition, Cerbanus returned to Venice in 1125 where he wrote, or finished the account telling the relics' theft (*Translatio Isidori*). The next detail we have about Cerbanus is the introductory letter to his translation of Maximos Confessor's Chapters on Charity which tells that the priest was the guest of David, the abbot of the Benedictine monastery of Pannonhalma in Hungary. Cerbanus travelled to Pásztó where he found Maximos' manuscript he translated. In all likelihood, Cerbanus also made his partial translation of John Damascene's On the Orthodox Faith in the Hungarian Kingdom. Cerbanus' translation of Maximos is dated to 1131–1150, whereas his Damascene-interpretation before 1145.

Tartalomjegyzék

T. HORVÁTH ÁGNES A császárforumok bikaölő Victoriáinak ikonográfiai háttere.....	3
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ A <i>De administrando imperio</i> kazár történetei.....	15
BARA PÉTER Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája	25
B. HALÁSZ ÉVA A fantombánok nyomában – avagy kik voltak a bánok?	43
SZŐCS TIBOR Szabolcs megye archontológiájáról (1310-es évek).....	51
PITI FERENC Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXVIII. kötetéhez (1344).....	67
MIKÓ GÁBOR A formuláskönyv és a leveleskönyv határán Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1656. számú kézirata	83
RÁBAI KRISZTINA „...quodlibet folium chartae habet suum signum, per quod significatur, cuius aedificii aut molendini est charta”	95
VARGA BEÁTA Az ukrán államiság vitás kérdései az ukrán és orosz historiográfiában a 17. század közepétől napjainkig.....	105
KŐFALVI TAMÁS A pécsváradi plébánia katolikus halotti anyakönyveinek 18. századi bejegyzései.....	115
J. NAGY LÁSZLÓ – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR Magyarország és az 1967-es arab–izraeli háború (arab és magyar levéltári iratok és a sajtó tükrében)	129